

цінностей, розповісти, що виховують і чому вчать ці твори. Учні звертають увагу на зовнішній аспект її звучання – де звучить така музика, що її супроводжує, коли виконується, які атрибути застосовуються.

Спостереження за учнями молодших класів засвідчило, що у них відсутній досвід спілкування з творами духовної музики, які хоча й викликають інтерес, але не можуть сприйматися без ґрунтовної підготовки (ознайомлення з морально-естетичними цінностями і змістом твору, введення учнів у морально-естетичну ситуацію у контексті твору). Як наслідок – у молодших школярів не сформована культура сприймання таких творів, досвід їх вивчення і виконання, що обмежує їх ознайомлення зі спадщиною свого народу як вагомої частки світового культурного надбання.

Все означене вище заважає ефективному протіканню процесу морально-естетичного виховання учнів та потребує спеціально розроблених педагогічних умов і методики морально-естетичної вихованості молодших школярів засобами творів духовної музики українських композиторів, що накреслює подальшу перспективу дослідження.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Підручник. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.: іл.
2. Шевченко Г.П., Бутенко Л.П., Шкурин А.И. Поэтический образ морали в искусстве: Опыт нравственного воспитания старшеклассников. Луганск: Альма Матер, 2002. – 166 с.
3. Виховання естетичної культури школярів: Навч. посібник / І.А. Зязюн, Н.Є. Миропольська, Л.О. Хлебнікова та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – 156 с.
4. Духовно-музичні твори українських композиторів ХХ століття / Упорядкування і редакція М.Юрченка. – К., 2004. – 218 с.
5. Аліксійчук О.С. Морально-естетичне виховання молодших школярів засобами української народної музики: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.07 / Аліксійчук Олена Станіславівна. – К., 2000. – 271 с.
6. Москальова Л.Ю. Моральне виховання особистості майбутнього вчителя музики і художньої культури засобами українського сакрального хорового мистецтва: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Москальова Людмила Юріївна. – К., 2004. – 238 с.

УДК 373.3.016:781.1:396.8 (=161.2)

Степанова Л. П.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ ПОЛІФОНІЧНОГО СЛУХУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (на матеріалі українського фольклору)

В статтє рассматривается актуальная проблема развития полифонического слуха младших школьников общеобразовательных школ. Авторская методика предусматривает развитие полифонического слуха младших школьников на материале украинского фольклора и базируется на соблюдении педагогических принципов, представленных и обоснованных в статтє. Соблюдение указанных принципов способствует более полному развитию художественно-перцептивных процессов, формирует у детей способность к творчеству, полифоническому восприятию и мышлению, обеспечивает эффективность развития полифонического слуха младших школьников.

Ключевые слова: *полифонический слух, педагогические принципы, украинский фольклор, младшие школьники.*

In the article the problem of the polyphonic ear development of the elementary school pupils is considering. The problem of the polyphonic ear development of students of the first years of study at musical lessons in musical scientific literature isn't studied enough. Ukrainian folklore has vast matters for development of the polyphonic ear of the elementary pupils. The author worked up the methods that are assisting in solution of the problem of the polyphonic ear development of students of the first years of study at musical lessons using Ukrainian folk songs.

In this article the pedagogical principles of developing of the polyphonic ear of the elementary school pupils using the Ukrainian folklore are considering. Upholding of this principles is assisting in wide development of artistic processes of the children, their creativity and possibility of active polyphonic perception and thinking.

Key words: polyphonic ear, pedagogical principles, Ukrainian folklore, elementary school pupils.

Поліфонічний тип мислення, місце поліфонії в мистецькому та культурному просторі сьогодення логічно визначає необхідність розвитку поліфонічного слуху не тільки в майбутніх музикантів та учнів спеціалізованих музичних закладів, а й у школярів загальноосвітніх шкіл. Проте, в загальноосвітній школі проблема розвитку поліфонічного слуху молодших школярів усе ще далека від свого вирішення.

У різні часи питання сприйняття, мислення та виконання поліфонічних творів, специфіки та розвитку поліфонічного слуху розглядали Е.Давидова, А.Каузова, С.Пермінова, С.Савшинський, М.Старчеус, Ю.Тюлін, Г.Ципін, Є.Южак та інші науковці. Особливості використання поліфонічних творів у загальноосвітній школі вивчали М.Копитман, Т.Науменко, В.Островський, Г.Побережна, М.Ройтерштейн, М.Сидір, Т.Щериця, Ю.Алієв, О.Алексєєв, Л.Комес, В.Келлер, Б.Шеломов. Вони вважають, що починати роботу над поліфонією з дітьми молодшого шкільного віку необхідно на зразках найбільш легкої поліфонічної обробки народних пісень. Найближче до розв'язання означеної проблеми на матеріалі народнопісенної творчості підійшов З.Рінкявічюс.

З урахуванням цих напрацювань в даній статті є обґрунтовуються основні педагогічні принципи розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики загальноосвітньої школи засобами українського фольклору.

Як відомо, логічний функціональний зв'язок, внутрішня взаємодія і вертикальна координація мелодичних голосів є істотною властивістю поліфонічного багатоголосся (Г.Побережна, Т.Щериця). Таке багатоголосся знаходиться на більш складному рівні організації засобів музичної виразності і потребує для адекватного сприймання наявності поліфонічного слуху та елементів поліфонічного мислення. Вирішенню означеної проблеми сприяє методика, яка ґрунтується на національному матеріалі, оскільки особливості поліфонічного викладу українського народного багатоголосся зумовлюють доцільність його використання в якості навчального репертуару для розвитку поліфонічного слуху в молодших школярів [4].

Процесуально-функціональний аналіз розвитку поліфонічного слуху на матеріалі українського фольклору з урахуванням вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку дозволяє виокремити відповідні принципи навчання: інтеграції мистецтв; цінності дитячої творчості; єдності емоційного та раціонального; системності та послідовності освоєння навчального матеріалу; діалогічності; опори на національне спрямування. Розглянемо кожен з означених принципів докладніше.

Успіх естетичного виховання залежить від того, наскільки різнобічно воно проводиться. Цю свою думку О.Алексєєв пояснює так: не треба пропускати можливості “частіше звертати увагу учня на красу образу літературного твору, картини чи скульптури. При цьому бажано проводити паралелі, які допомогли б глибше зрозуміти і прекрасне в музиці” [1, с.16]. Таким чином він апелює до “прекрасного” як філософської категорії мистецтва, притаманної всім його видам, адже мистецтво втілює життя в художніх образах.

Сучасний науково-педагогічний погляд на викладання в школі мистецьких дисциплін спрямований на поліхудожнє виховання учнів на основі принципу інтеграції мистецтв. За своєю сутністю інтеграція знань означає не просто їх накопичення, це – активне використання знань одного предмету в іншому, що дозволяє застосовувати ці знання, вміння та навички в різноманітних ситуаціях (А.Козир). Споріднення мистецтв допомагає дітям відчувати художнє явище в різному сенсорному вигляді, у перекладі одного художнього явища на мову іншого.

Для успішного розвитку їх поліфонічного слуху, на нашу думку, великого значення набуває візуалізація поліфонічної фактури. Для створення візуальних образів українських

багатоголосних пісень ми вважаємо органічним залучення елементів українського національного орнаменту. Синкретичність образів народного мистецтва – орнаментованість творів декоративно-ужиткового мистецтва, танцю, інтонаційне багатство народних пісень – дає можливість ефективно використовувати цей матеріал у шкільній практиці. Синкретизм у психології вказує на особливість мислення, що ґрунтується на потребі пов'язувати між собою розрізнені явища.

Властивість поліфонії поєднувати одночасно декілька самостійних ліній, планів з метою створення цілісного художнього образу надає можливість розглядати і художні твори, і, навіть, культурні явища в їх “поліфонічності”. У сучасному мистецтві, зокрема у живопису та літературі, відстежується широке використання поліфонічних засобів виразності – зображення немусичними засобами виразності елементів, подібних до складових поліфонічного твору, наприклад: тема, імітація, тема у збільшенні тощо (Г.Побережна, М.Сибірякова-Хіхловська та ін.). Отже, у вирішенні проблеми розвитку поліфонічного слуху молодших школярів вважаємо доцільним дотримання принципу *інтеграції мистецтв*.

Успіх розвитку поліфонічного слуху учнів значною мірою залежить від їхньої активної діяльності на уроці, пов'язаної з виконанням творчих завдань. Цінність дитячої творчості, як відомо, полягає не у результаті, а в процесі. І це стосується будь-якого виду діяльності: від створення елементарної імпровізації до виконання самостійного підголоска у пісні. Зрозуміло, що перші спроби дітей у створенні підголосків ще не будуть результатом свідомого уявлення, передчуття загального звучання голосів. Але при систематичних заняттях від уроку до уроку в них виховується уміння імпровізувати підголоски, формується навичка володіти голосом як засобом передачі музичних думок та емоцій.

“Головне в творчості учня йде від нього самого, а не вкладається вчителем зовні, – таке визнання рішуче змінює всю педагогічну ситуацію, дуже ускладнює питання про права та обов'язки педагога”, – вважає за необхідне визнати О.Мелік-Пашаєв [2, с. 9]. При цьому науковець має на увазі сам “принцип вираження внутрішнього змісту в адекватному образі”, а не те, наскільки “глибокий та загальнозначущий цей внутрішній зміст”.

Виходить, що дитина – “суб'єкт творчості, а не просто об'єкт педагогічного впливу, не порожня посудина для наповнення знаннями. Щось головне, нехай в зародковій формі, вона несе у собі” [2, с. 12]. О.Мелік-Пашаєв зазначає, що дитяча творчість – це результат потреби кожної дитини у вираженні свого внутрішнього світу і тому потребує уваги та поваги педагога. Таким чином, у процесі розвитку поліфонічного слуху молодших школярів доцільно дотримуватися принципу *цінності дитячої творчості*.

У процесі художнього сприйняття відбувається взаємодія емоційно-інтуїтивних та інтелектуально-логічних процесів. Ефективність музичного виховання відбувається в тісному зв'язку із вивченням закономірностей сприйняття багатоголосної музики, що здатні впливати на розвиток музично-пізнавальних (слухових, мисленневих, художньо-емоційних, творчих та виконавських) здібностей учнів [3].

Поліфонія, в першу чергу, розвиває інтелектуальні можливості дітей, тому важливо, щоб диференційоване сприймання поліфонічних ліній відбувалося в єдності з емоційно-художнім змістом музики, щоб поліфонія усвідомлювалась як засіб художньої виразності. Необхідність паралельно сприймати мелодичні лінії поліфонічного ансамблю у полімелодичному співвідношенні, внутрішній єдності та контрастності формує активне сприйняття, визначає високий “розвиваючий потенціал” поліфонії.

Так, наприклад, уміння простежити рух теми у фузі (вміння розрізнати тембри, ідентифікувати мелодію, виконану на різних інструментах у різних тональностях), яке є своєрідним показником слухового засвоєння імітаційної поліфонії, має не заступити навичок художньо-образного сприймання змісту твору, а сприяти отриманню насолоди від спілкування з музикою в єдності емоційного та раціонального. Таким чином, один з основних принципів дидактики – принцип *єдності емоційного та раціонального*, є необхідним для розвитку поліфонічного слуху молодших школярів.

У процесі розвитку поліфонічного слуху учнів початкової школи особливого значення набуває дотримання принципу *системності та послідовності* освоєння навчального матеріалу, що стосується, в першу чергу, питання послідовності включення видів поліфонії

(контрастної, імітаційної, підголоскової) у навчальний процес для їх всебічного опанування, з визначенням відповідних прийомів і методів. Послідовне та системне використання на початковому етапі елементарних форм багатоголосся (гетерофонія, бурдон і остинато), притаманних українській народній музиці, підводить дітей до поліфонії, розкриває можливості для поступового освоєння всіх її видів.

На підставі власного викладацького досвіду, враховуючи особливості сприйняття молодших школярів, видається доцільним починати навчання з контрастної поліфонії, як найбільш доступної [4]. Адже про повноцінність виконання поліфонічних творів з імітаційним та підголосковим складом можна говорити лише тоді, коли діти одночасно сприймають і горизонтальний розвиток голосів, і їх вертикальну взаємодію.

Важливим для ефективності розвитку поліфонічного слуху молодших школярів є дотримання принципу *діалогізації*, оскільки діалогічність у особистісному спілкуванні створює умови для творчих взаємовідносин, обміну інформацією між вчителем і учнем, вчителем, учнем і музичним твором (І.Бех, О.Олексюк). Діалог є найменшою ланкою поліфонічного єднання, а процес продуктивної діяльності стосовно всіх видів поліфонії є “живим діалогом співрозмовників”. У контрастній поліфонії – це вираження різних думок, у імітаційній – підтвердження різними співрозмовниками істинності однієї тези, у підголосковій – обговорення спільної теми з різних сторін (Г.Побережна, Т.Щериця). Музичне мистецтво за самою своєю сутністю діалогічне (О.Рудницька, О.Шевнюк). Створення цілісного розуміння музичного твору є метою такого діалогу. Специфіка навчального діалогу визначається цілями, умовами та обставинами взаємодії (С.Гончаренко).

Принцип *опори на національне спрямування* виявляється в процесі навчання музики на рівні ментального усвідомлення, визначення зразків національної музики основою навчального репертуару для молодших школярів і пов'язаний із завданням формування національної свідомості учнів. За своєю сутністю музична культура є національною, оскільки заснована на притаманному даній народності звуковому мисленні та інтонаційній будові. Цьому сприяє слухова установка на національну інтонаційну культуру з опорою на національне музичне мислення.

Хоча багатоголосний спів не посів відповідного місця на уроках музики, існує цілий ряд українських фольклорних, а також оригінальних творів яскраво вираженого поліфонічного складу, які варто використовувати в шкільному навчанні. Накопичення, систематизація такого матеріалу слугуватиме активному залученню дітей до скарбниці народної пісні та, водночас, розвитку поліфонічного слуху в них на українському національному ґрунті, оскільки на початковому етапі сприймання багатоголосся народних пісень тотожне сприйманню поліфонічних творів.

Таким чином, дотримання означених принципів для розвитку поліфонічного слуху молодших школярів сприяє більш повному розвитку художньо-перцептивних процесів, спонукає дітей до творчого самовираження у процесі практичної діяльності, формує їх здатність до поліфонічного сприйняття багатовимірною навколишнього світу і забезпечує розвиток в них поліфонічного слуху. Проте, ми не виключаємо можливості визначення додаткових принципів ефективного розвитку поліфонічного слуху молодших школярів, що обумовлюється складністю і специфічністю означеного феномену.

Література

1. Алексеев А. Методика обучения игре на фортепиано / Алексеев Александр Дмитриевич. – М. : Музыка, 1978. – 288 с.
2. Мелик-Пашаев А. Педагогика искусства и творческие способности / Александр Александрович Мелик-Пашаев. – М. : Знание, 1981. – № 1. – 96 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия: “Педагогика и психология”).
3. Ринкявичюс З. Воспринимают ли дети полифонию? / Ринкявичюс Зенонас. – Л. : Музыка, 1979. – 64 с.
4. Степанова Л. П. Развитие полифонического слуха в младших школьниках средствами украинского фольклора / Л. Степанова // Мистецтво та освіта. – К. : Вид-во “Фенікс”. – 2009. – 64 с. – № 2. – С. 17–21.